

Béke és békebiztosítás a kora újkorban¹

A most bemutatandó ünnepi kötet az *Acta Pacis Westphalicae* kiadója és a Bajor Akadémia *Deutsche Reichstagakten. Reichsversammlungen 1556–1662* osztályának vezetője, Maximilian Lanzinner bonni professzor 65. születésnapjának tiszteletére készült. A közel ötszáz oldalas kötetben osztrák és német professzorok összesen tizenhat tanulmányt írtak a kora újkori békékről és békebiztosításokról.

A kötet elején a szerkesztők előszava olvasható, melyben értékelik a kora újkori békék kutatásának jövőbeli lehetőségeit, vázolják a korszakban egyre inkább különváló külső és belső béke fogalmát és a békét fenyegető kihívásokat. A könyv erényeként kiemelik: több tanulmány alapját is újonnan született kritikai forráskiadások képezik, illetve a szerzők különféle nézőpontokból közelítik meg a béke fogalmát és eltérő elemzési módszereket alkalmaznak.

A szerkesztők a tizenhat tanulmányt három fejezetbe sorolták. Az elsőben hat (*Az országos béke megőrzése és a birodalmi gyűlések a 15–16. században*), a másodikban négy (*A vesztfáliai békekongresszus és békerend a birodalomban és Európában*), a harmadikban pedig szintén hat szerző írása kapott helyet (*A 16–18. századi békekötések vezérgondolatai, ökonómiája, nyilvánossága és kultúrája*). A kötet végén minden egyes tanulmányról bővebb tartalmi összefoglaló található, amit a személynevek mutatója követ, amelyet a jobb kereshetőség érdekében talán szerencsésebb lett volna a földrajzi nevekkel és a fontosabb fogalmakkal is kiegészíteni.

Gabriele Haug-Moritz tanulmányának középpontjában az eddig alapvetően középkorkutatók által vizsgált örökösödési egyezségek állnak, illetve ezeknek kölcsönös örökösödési megállapodásokká történő továbbfejlődése (*A szász–brandenburgi–hesseni örökösödési egyezség, 1451/57–1555. A 16. századi békemegőrzés középkori formáinak folytatásához a birodalomban*). A szerző tisztázza a két fogalom közti különbséget és végigköveti az 1431-től fennálló szász–hesseni kölcsönös örökösödési megállapodás kiegészülésének folyamatát az 1451-es szász–brandenburgi örökösödési egyezséggel, illetve az 1457-ben megkötött szász–brandenburgi kölcsönös örökösödési megállapodással. Bemutatja ezen megegyezések többszöri meghosszabbításának állomásait, valamint elemzi tartalmi szabályozásukat, s ezeknek a tartományok belső és egymás közti békéjére gyakorolt hatását. Megállapítja, hogy az egyezségek formájukat és tartalmukat tekintve gyakorlatilag alig változtak az 1541–1555 közötti időszakban. Tartalmilag bizonyítja, hogy az örökösödési

¹ *Frieden und Friedenssicherung in der Frühen Neuzeit. Das Heilige Römische Reich und Europa. Festschrift für Maximilian Lanzinner.* Hrsg. v. Braun, Guido-Strohmeyer, Arno. Münster: Aschendorff, 2013. (Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte, 36.) 471 p.

szerződések a középkori békeelgondolásnak megfelelően *pax specialis*oknak feleltek meg, és a kölcsönös segítségnyújtási egyezségeben, valamint béke- és jogszövetségben valósultak meg.

Dietmar Heil *Békekérdések a birodalmi gyűléseken I. Miksa császár idején (1493–1519)* című írásában bemutatja azt a folyamatot, melynek során I. Miksa uralma alatt a birodalmi rendek egyre inkább kivonták magukat a birodalom külpolitikájából, amennyiben nem a belső területeket is fenyegető támadásról volt szó (a török veszély, burgundiai örökösödési és itáliai háború). Figyelmük kizárólag a belső részek békéjét zavaró tényezőkre (béketörések, *constitutio pacis* biztosítása, hatalmaskodások, rablólovagok) irányult. A reformra törekvő fejedelmek egy kisebb csoportja a békére és az igazságszolgáltatásra vonatkozó uralkodói jogosultságokat a rendek által ellenőrzött intézmények fennhatósága alá kívánta vonni, s céljaik elérésétől tették függővé a birodalmi segély császár számára történő megszavazását. Ugyan a béketörésekkel szemben 1495-ben a wormszi rendezés értelmében felállították a Birodalmi Legfelsőbb Törvényszéket, 1500-ban pedig a birodalmi ezredet, ez hatást csakis a birodalom perifériájára tudott gyakorolni. Az uralkodóhoz közel eső területeken továbbra is a császári törvényt napokon és a birodalmi gyűléseken kérték a viszályok rendezését.

Alfred Kohler a 16. századi birodalmi politika kulcstémáját, a belső béke biztosításának kérdéskörét mutatja be – különösen az 1530-as és 1555-ös augsburgi birodalmi gyűlések eseményei kapcsán – tudományos életútja főbb állomásain keresztül, kutatástörténeti és forráskiadási szempontból (*Békebiztosítás a Szent Római Birodalomban a 16. század közepén. Tematikus és önéletrajzi megközelítés*).

Marc von Knorring a birodalmi küldöttek tevékenységét elemzi (*A „békebiztosító” birodalmi küldöttek találkozója az augsburgi vallásbéke és a harmincéves háború között. Értékelés*). Az 1555–1559-es birodalmi végrehajtási törvény új testületként létrehozta a birodalmi küldöttek találkozóját, amelynek feladata a birodalmi gyűlések legfontosabb témáinak előkészítése volt, eredeti célja azonban abban állt, hogy a békebiztosítás egy újabb fóruma legyen. A mainzi választófejedelem feladata volt összehívni az olyan kiterjedt lázadások esetén, amelyekkel szemben a birodalmi körzetek már nem tudtak hatásosan fellépni. A tanulmány a következő szempontok alapján elemzi az 1564–1590 között megtartott birodalmi küldöttek találkozóit: az összehívást befolyásoló tényezők, a tanácskozás lefolyása, határozatainak megvalósulása. Végül megállapítja: 1586–1590 között a birodalmi küldöttek találkozója a mindennapi politikába beszivárgó vallási viszályok miatt már nem tudta hatásosan ellátni a feladatát, békebiztosító szerepét idővel a felekezeti szövetségek vették át.

A birodalmi gyűléseken tárgyalt melléktermék jelentős részét a szupplikációk tették ki. Joseph Leeb tanulmányának középpontjában a birodalmi rendek ezekre adott válaszaik állnak (*Szupplikációk mint konfliktusok a birodalmi gyűlésen. A birodalmi gyűlés általi konfliktusszabályozás lehetőségei és határai a 16. század második felében*). Leeb az 1556 és 1586 közötti időszakot vizsgálja; táblázatban, éves lebontásban mutatja be, hogy kik (alattvalók, tisztviselők, birodalmi lovagok és rendek) milyen arányban és milyen fórumon kihez (császár, birodalmi rendek vagy a kettő összessége) nyújtották be kérelmeiket – a szupplikációk közel kétharmadának témáját a rendi konfliktusok teszik ki. Mivel a legtöbb szupplikációt a nagy jelentőségű birodalmi gyűléseken nyújtották be, ezért többségüket idő hiányában még csak napirendre sem vették. A birodalom érdekeit kívülről érő sérelmek (megemelt vámok), illetve károk (az 1559-es francia támadás Metz, Toul, Verdun ellen) ügyében diplomáciai úton mindig eljártak, ám ezek a lépések hatástalannak bizonyultak, amennyiben nem indítottak katonai beavatkozást is. A belső viszályokat érintő kérelmek ügyében legtöbbször csak békeközvetítő küldöttséget küldtek, vagy a császárra hagyták a döntés meghozatalát.

Mindezek ellenére a szupplikációkat igyekeztek a lehető legnagyobb nyilvánosságú birodalmi gyűléseken benyújtani, ugyanis az itt dokumentálásra került kérelmekben foglalt jogigényekre az elhúzódozó viszályok esetében később is lehetett hivatkozni.

Helmut Neuhaus *IV. Iván cár 1576-os regensburgi birodalmi gyűlésre küldött követei (két forrásmelléklettel)* című tanulmányában két forrást mutat be Iván cár követeinek Regensburgba való érkezéséről: Johann Baptist Fickler *Salzburgi Krónikáját* és Michael Petterle háromrészes fametszetének szövegrészeit. A szövegeket először Wilhelm Scherer jelentette meg a *Das Bayerland* 1915-ös egyik számában a korabeli világháborús események kapcsán. Neuhaus írása első részében vázolja a katolikus teológus Scherer életútját, valamint a 16. és a 19. századi események közötti történelmi átfedést. Majd Fickler életútját, a cári követség tagjait és regensburgi bevonulását mutatja be, végül pedig a két szövegrész közötti eltéréseket ismerteti. A tanulmány végén a szerző Scherer hibás kiadásának az eredeti szöveg alapján javított változatát közli.

Michael Rohrschneider az 1636-os, az 1643-as és az 1645-ös évekből fennmaradt, a harmincéves háború lezárásának spanyol tárgyalási feltételeire vonatkozó forrásokat elemzi (*A kölni és münsteri béketárgyalások szerződésbiztosítási tervezetei a spanyol követutasításokban, 1636–1645*). Az 1635-ben kitört francia–spanyol háború hatalmas lehetőség a németalföldi konfliktusban meggyengült spanyol birodalom számára egy új európai béke-rend alapjainak lerakására, de egyben hatalmas gazdasági teher is. Az 1636–1645 közötti uralkodói instrukciók fő célkitűzése, hogy geostratégiaiilag megtartsák a német császársággal összekötő spanyol utat, illetve az egyetemes béke és a katolikus hit védelme egész Európában. A madridi udvar csakis a számára elfogadható feltételek mellett hajlandó békét kötni. A spanyoloknak elfogadható, tisztességes béke (*paz honesta*) feltételei a katolikus hit védelme, a jó hírnév megőrzése (*reputatio*), a felek közti kölcsönös jóvátétel és a *conservatio* alapelve, vagyis hogy a király nem veszthet területet. A tisztességes békét próbálják érvényesíteni szövetségeseik javára is. Ugyanakkor csak a biztonságos béke (*paz segura*) tekinthető tisztességesnek a spanyol udvar szemében – különösen hogy e korszakban notórius szerződészegőnek tartották a franciákat az 1598-as, az 1626-os és az 1630-as békék megszegései miatt. Ezért is fontos eleme a spanyol békebiztosítási terveknek, hogy a szerződészegővel szemben az összes többi félnek közösen kell fegyvert fognia.

Konrad Reppen a vesztfáliai béketárgyalások egyik meghatározó szereplője, Trauttmannsdorff császári követ kongresszuspolitikájának alapjait vizsgálja (*Gróf Maximilian Trauttmannsdorff – császári főtárgyaló a prágai és a vesztfáliai békénél*). Röviden bemutatja személyiségét, diplomáciai erényeit és pályafutása alakulását a császári udvarban. Az 1635-ös prágai béke megalkotásában való részvétele kapcsán levonja a vesztfáliai békére is kiható tanulságokat. Trauttmannsdorff a küldöttség vezetőjeként titoktartási okokból egyedülként rendelkezett áttekintéssel a békekötés egészére; a tárgyalásokon, ha ajánlott valamit a minimumról, ha követelt valamit, a maximumról indult el a megegyezés felé vezető úton. Az 1629-es restitúciós ediktum jelentette a császár számára a fő problémát, melynek eltörlését a katolikus és protestáns rendek is egyaránt kívánták. A münsteri és osnabrücki tárgyalásokon elért eredmények következtében a császár a birodalmi politikában ugyan hátrább szorult, viszont megmaradhatott erős katolikus uralkodónak a Habsburg örökös tartományokban és koronaországokban.

Maria-Elisabeth Brunert *Békebiztosítás mint a protestáns birodalmi rendek tanácskozási témája a vesztfáliai békekongresszus kezdeti szakaszában* című tanulmányban a protestáns rendeknek a vesztfáliai béke megtartását biztosító javaslatait követi végig az 1631-es lipcsei határozattól (1602-es hesseni tanács javaslata, 1633-as heilbronnai szövetség instruk-

ciói, 1635-ös prágai béke). Az 1645-ben Osnabrückben összegyűlt, jórészt protestáns fejedelmi, illetve a rendi követek a franciákkal és a svédekkel kötendő béke pontjai mellett annak jövőbeni biztosítását is megvitaták. A tárgyalásokon számos javaslatot fogalmaztak meg a császári követek számára: a jezsuiták kiűzése, a felekezeti hatalommegosztás a birodalmi körzetekben és azok alkotmányának helyreállítása, a spanyol csapatok kivonása a birodalom területéről, a reformátusok bevétele a vallásbékébe, a császári seregek lefegyverzése, a védelmi feladatok átadása a protestáns rendeknek, óvást kizáró záradék. Követelték, hogy a béke ezen cikkelyei kerüljenek be a császár választási hitlevelébe. Bizonyos, hogy az 1648-as szerződés számos békebiztosító pontját a protestáns rendek fogalmazták meg még 1645–1646-ban.

Dorothee Goetze az 1647–1648-as bajor–császári szövetség politikai és katonai működését, továbbá a szövetség felbomlásának okait elemzi (*A császári és bajor szövetségi gyakorlat a vesztfáliai békekongresszus záró szakaszában*). A két félnek kezdetektől eltérő politikai céljai voltak: míg Bajor Miksa a sikertelen ulmi fegyverszünet felmondása után a háború minél gyorsabb befejezését akarta, hogy ezáltal megóvhassa alattvalóit, illetve a megszerzett Felső-Pfalzot és a választófejedelmi címet, addig III. Ferdinándnak számos lezáratlan tárgyalási témában (felekezeti kérdés, amnesztia, autonómia, katonai jóvátétel, franciákkal kötendő béke) nemcsak a maga, de a szövetségesei érdekeit is óvnia kellett. A császár a bajorok nélkül képtelen volt egy ütőképes hadsereget fenntartani, mivel azonban a megígért felszereléseket nem tudta eljuttatni szövetségeseinek, az nem győzhetett a hadszíntéren. A tanulmány végigköveti a münsteri és az osnabrücki tárgyalások menetét, valamint a bajor fejedelem egyre határozottabb vezető szerepét s a császártól való fokozatos elidegenedésének okait. A tárgyalásokon Miksa sikeressége politikai kompromisszum-készségének köszönhető, mivel céljai érdekében hajlandó volt számos kérdésben kiegyezni a protestáns rendekkel. Ferdinánd ugyanakkor a kongresszustól való távolmaradása és az egyes tárgyalási pontokban képviselt álláspontjához való hajthatatlan ragaszkodása miatt elszigetelődött, a békekötés spanyolok érdekében történő hátráltatása miatt pedig bajor szövetségését is elvesztette.

Guido Braun Gottfried Wilhelm Leibniz fizikusnak, fejedelmi tanácsosnak az 1648-ban létrejött európai és a belső birodalmi békerend fenntarthatóságára megalkotott elméletét ismerteti (*Béke és egyensúly Leibniznél*). Leibniz a béke megőrzésének előfeltételét az európai hatalmi rendszerek erejének egyensúlyában látta. A szerző bemutatja a fizikus 1670-ben a béke biztosítására írt javaslatát, valamint annak utóéletét. Ebben, illetve a dinamikáról szóló munkájában egy természettudományos alapon nyugvó, a fizikai törvényeknek megfelelően működő diplomáciai erőmodellt vázol fel: két egymásnak feszülő test csak akkor maradhat nyugalomban, ha egyensúlyban vannak. Ezen modell alapján készíti el a mainzi választófejedelemség cselekvési tervét a francia fenyegetéssel szemben. A modell európai mintájává pedig a belső politikai (például Braunschweig–Lüneburg választófejedelemségének létrehozása) és felekezeti egyensúly helyreállításával a Német-római Birodalomnak kell válnia. Véleménye szerint az európai békerendet leginkább a francia király veszélyeztetni támadó politikájával, s azt végérvényesen fel is borítja 1713-ban a Bourbon-ház spanyol trónra kerülésével.

Az 1660-as évektől a Német-római Birodalomban egyre komolyabban vették XIV. Lajos francia király terjeszkedési politikájának fenyegetését. Lipót a Habsburg-ház dinasztikus állapotának megerősítésére erős központosítást vezetett be, s a kialakult konfliktusokban (holland háború 1672–1679, pfalzi háború 1688–1697, spanyol örökösödési háború 1701–1714) nem tűrte meg a birodalmi rendek francia kapcsolatait vagy semlegességét.

Annak érdekében, hogy Lipót egyértelművé tegye, a franciákkal semmilyen kereskedelmi vagy diplomáciai viszony nem tartható fenn háborús helyzetben, a nemzetközi diplomatajogot megsértve igyekezett feszültséget kelteni, és arra törekedett, hogy a két fél között mindenki egyértelmű pártválasztásra kényszerüljön. Christoph Kampmann tanulmányában két egymáshoz hasonló esetet ismertet (*Nemzetközi jogsértés mint politikai stratégia? A diplomatarablás egy ismert esete és egy ismeretlen terve I. Lipót császár idején*). Az első a birodalom elárulásával és békeszegéssel vádolt Wilhelm Egon von Fürstenberg elhurcolása 1674. február 14-én a kölni birodalmi gyűlésről. Fürstenberg mint a franciákkal szövetséges kölni választófejedelemség követe az ekkor formálódó franciaszimpatizáns csoport jelképes alakja volt. A második eset a francia király követének, Louis Rousseau de Chamoy lefogatásának végül megvalósítatlan terve az 1698-as regensburgi birodalmi gyűlésről.

Peter Rauscher a tizenöt éves háború (1593–1606) és a harmincéves háború (1618–1648) közötti időszakban vizsgálja a császári pénzügypolitika hátterét (*Háború és béke között. Császári pénzügy- és békepolitika a harmincéves háború előtt, 1612–1615*). Alaptézise, hogy Mátyás császár Melchior Klesl bíboros által irányított s igencsak vitatott kiegyezési politikáját elsősorban a II. Rudolf által hátrahagyott hatalmas adósság állította kényszerpályára. A tizenöt éves háborúban korábban még sosem látott nagyságú töröksegélyt kért a birodalom – ezt bizonyítandó Rauscher az 1548–1603 közötti évekre táblázatban bontja le ennek mértékét –, ugyanakkor a harcok az 1606-os béke ellenére sem szűntek meg. Uralkodása elején az 1608-as és az 1613-as birodalmi gyűlésen, az 1614-es első osztrák általános gyűlésen Mátyás sikertelenül próbálta meg konszolidálni a helyzetet, sem a birodalomtól, sem az örökös tartományoktól nem kapott segítséget a tartozások rendezésére. 1612-ben az udvar kénytelen volt elismerni a fizetéseképtelenségét, az 1614-ben megindult reformintézkedések pedig az udvari pártharcok miatt meghíúsultak. Szükséges anyagi eszközök nélkül a protestánsok elleni fellépés és a török háború is tarthatatlanná vált. 1615-ben Melchior Klesl húszéves békét kényszerül kötni a törökökkel.

Peter Arnold Heuser *Kaspar Schetz von Grobbendonk vagy Pedro Ximénez? Tanulmányok a „Dialogus de pace” történeti helyéhez (Köln és Antwerpen, 1579)* című írása a spanyol–németalföldi háborút lezáró 1579-es kölni kongresszuson kiadott anonim békeirat – II. Fülöp király és Alexander Farnese fiktív párbeszéde a lehetséges megbékélés feltételeiről – korábban megállapított szerzőségét vitatja. Olyan külső és belső bizonyítékokat vonultat fel, amelyek alapján a korábban németalföldi bankárnak és államférfinek, Grobbendonknak tulajdonított traktátust a spanyol származású kölni humanista, Pedro Ximénez művének tekinti. Egyrészt történeti érveket sorakoztat fel mellette (Botter kölni orvos levele, Ximénez részvétele egy titkos béketervezet kidolgozásában), másrészt a *Dialogus de pace* szövegét elemezve tár fel olyan politikai, vallási, államelméleti és fogalmazásbeli összefüggéseket, amelyek alapján a szerzőnek egyértelműen a kölni humanisták körébe, s ugyanakkor Furió Ceriol spanyol udvari történész ismerősei közé kellett tartoznia. E feltételeknek pedig csak Ximénez felel meg.

Arno Strohmeyer tanulmánya a pozsareváci békét követő osztrák követjárás nyomán mutatja be a Habsburg és az oszmán felet elválasztó kulturális szakadék átjárhatóságát a békekötések szertartásosságában (*A kultúrák közötti békék színpadiassága. Damian Hugo von Virmont mint magas rangú küldött a Portán, 1719–1720*). A kultúrtörténeti kutatások alapján színelőadásokból kifejlesztett értelmezési modellt alkalmaz a követjárások rituáléjának elemzésére: az előadás személyeit, a rendezés forgatókönyvét, a szereplők testi megnyilvánulásait és gesztikulációit, az előadás befogadását és magyarázatát vizsgálja. Ezeket részletesen is bemutatja Virmont útjának három fő állomása során (paraćini határátlépés,

konstantinápolyi bevonulás és a III. Ahmednél tett első audiencia). Végezetül a szerző három fő megállapítást tesz: a ceremóniáknak teljes egyenlőséget és szimmetriát kellett kifejeznie a felek között; az áttörhetetlen vallási ellentétek tüntető megjelenítését kerülték; törekedtek a barátság megjelenítésére mindkét oldal számára érthető cselekedetekkel (kézfogás, közös étkezés, ajándékcserék, ölelés stb.).

Heinz Duchhardt két ismert, a békekongresszus témakörben született festményt hasonlít össze: Ter Borch az 1648-as münsteri béketárgyalásról és Jean Baptiste Isabey az 1815–1816-os bécsi kongresszus ülészünetéről készült fiktív, számos résztvevő portréját megörökítő művét (*Kihatások: Gerard ter Borch Békekongresszus képének recepciótörténetéhez*). Bemutatja Isabey párizsi pályafutásának alakulását Napóleon udvari festőjeként, valamint Auguste de La Garde gróf tudósítása alapján Talleyrand tevékeny szerepét abban, hogy Isabey részt vehetett a bécsi tárgyalásokon, s hogy miként választotta mintául Ter Borch festményét. A szerző igazolja a két festmény kompozíciós hasonlóságait, valamint külső, történetileg bizonyítható és belső esztétikai összefüggéseit. Végül leszögezi: a német-alföldi festő híres képe kétségkívül a 19. században is a klasszikus békekongresszus megjelenítője maradt a politikai döntéshozók számára.

Az előbbiekben ismertetett kötet széles körű témamerítésével és kérdésfelvetéseivel mindenképpen hasznos alapk munkának bizonyul a 15–17. századi békekötések és békebiztosítások – különösképpen a vesztfáliai béke – kapcsán született legújabb külföldi kutatási irányok és eredmények megismeréséhez.

Kalotai Noémi